

УДК 349.2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА ТРУДОВОГО ПРАВА»

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF «SYSTEM OF LABOR LAW»

Могілевський Л.В.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
учений секретар секретаріату Вченої ради
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті досліджено теоретичні підходи до тлумачення таких понять, як «система», «система права» та «система трудового права». На підставі аналізу зазначених понять надано авторське визначення поняття «система трудового права».

Ключові слова: поняття, система, система права, система трудового права, теоретико-методологічні підходи.

В статье исследованы теоретические подходы к толкованию таких понятий, как «система», «система права» и «система трудового права». На основе анализа указанных понятий предоставлено авторское определение понятия «система трудового права».

Ключевые слова: понятие, система, система права, система трудового права, теоретико-методологические подходы.

In the article the theoretical approaches to the interpretation of concepts such as “system”, “legal system” and “system of labor law”. On the basis of these concepts given author’s definition of the concept of “system of labor law”.

Key words: concept, system, legal system, system of labor law, theoretical and methodological approaches.

Постановка проблеми. З тих самих пір, як поведінка людини набула суспільного значення, виникла необхідність здійснювати її регулювання для того, щоб забезпечувати співвіднесення діяльності, поведінки індивіда з інтересами інших членів суспільства чи певної спільноти (соціальної групи). Спочатку вона регламентувалася звичаєвими нормами (традиціями) та нормами моралі, що забезпечувалися силою суспільного впливу всіх членів спільноти або її окремих представників, які користувалися найбільшим авторитетом і суспільною владою в ній. Однак згодом, з появою держави і права, основний обсяг регулятивних функцій по відношенню до соціальної поведінки та суспільних відносин суб’єктів почало виконувати останнє, тобто право, яке і нині залишається найбільш універсальним та досконалим засобом впо-

рядкування основних сфер суспільного життя, зокрема сфери трудових і тісно пов’язаних з ними відносин.

Стан дослідження. Трудове право, як і будь-яка галузь наукового пізнання, має свою систему, яка пройшла довгий час свого розвитку. Сутність поняття «система трудового права» була предметом дослідження А.Я. Риженкова, В.М. Меліхова, С.О.Шаронова, Л.І. Заморської, О.Д. Шарапова, В.Д. Дербенцева, Д.Є. Семьонова, Ю.Ю. Івчук, В.І. Кунченко-Харченко, С.В. Вишневецької та інших. Проте так і не було сформовано єдиного підходу щодо тлумачення вказаного поняття.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення поняття «система трудового права».

Виклад основного матеріалу. Дослідження зазначеного питання пропонуємо розпочати з визначення сутності поняття «система». Вказана дефініція широко використовується як у науковій сфері, так і в повсякденному житті. Отже, термін «система» походить від давньогрецького «συστήμα» – «сполучення», і буквально означає ціле, складене з частин. З філософської точки зору «система» – це цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, які, виступаючи системою більш низького порядку, одночасно являють собою «елементи системи вищого порядку» [1, с. 381]. Відповідно до поглядів Ф. Енгельса система – це форма виявлення матерії, а суб'єктивно вона є відображенням у свідомості системності об'єктивного світу [2, с. 10–11].

Система як загальнонаукове поняття – це сукупність взаємопов'язаних і розміщених у належному порядку елементів певного цілісного утворення [3]. Тлумачний словник В.І. Даля визначає систему як «план, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чого-небудь у послідовному, доладному порядку» [4]. У Новому тлумачному словнику Української мови поняття «система» означає порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; форму організації, будову чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ тощо); будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин. [5, с. 286]. В.М. Хропанюк вказує на те, що система – це певне цілісне явище, що складається з частин (елементів), взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою. Як ціле неможливе без його складових, так і окремі складові не можуть виконувати самостійні функції поза системою [6, с. 289].

Заслуговує на увагу визначення, запропоноване К.О. Сорокою. На його думку, система – це безліч елементів, які знаходяться в певній відповідності і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, створюють певну цілісність і як ціле взаємодіють з навколишнім середовищем. Слід також відзначити точку зору В.С. Тютіна, який до основних характеристик системи відносить: 1) елементи, які мають реальні обов'язки між собою; 2) наявність, саме системоутворюючих, а не будь-яких зв'язків; 3) неадитивність властивостей системи якостям її окремих елементів [8, с. 48–49].

Таким чином, будь-яка система є певною кількістю упорядкованих та розміщених відповідним чином елементів, які у своїй сукупності є цілісним, стійким та спрямованими на досягнення загальної мети утворенням. Це справедливо і для сфери права.

Далі слід звернути увагу на поняття «система права», адже трудове право виступає частиною системи національного права України. Так, М.В. Цвік зазначає, що система права – це сукупність чинних норм права, якій властиві як єдність та узгодженість, так і диференціація (поділ) на відносно самостійні структурні утворення (норми, інститути, галузі права тощо) [9, с. 254]. О.Ф. Скакун визначає систему права як правову категорію, яка означає внутрішню

будову, внутрішню структуру права будь-якої країни. Вона виражається через розподіл і побудову нормативного матеріалу, за допомогою якого її різні блоки (частини) постають у єдності. Система права – це об'єктивно обумовлена системою суспільних відносин внутрішня структура права, яка складається із взаємозалежних норм, логічно розподілених за галузями, підгалузями та інститутами [10, с. 239]. Далі науковець відзначає, що також систему права можна охарактеризувати як науково організовану сукупність правових норм, розподілених за групами – правовими інститутами, зведеними у підгалузі, які, у свою чергу, утворюють галузі – цілісні нормативні утворення [10, с. 239]. На думку В.С. Нерсисянца, система права – це юридико-доктринальна категорія і конструкція, яка включає в себе норми права та правові інститути і галузі права, що їх об'єднують [11, с. 431]. У дослідженні В.Д. Ткаченко позначає, що система права – це сукупність чинних норм права, якій властиві як єдність та узгодженість, так і диференціація (поділ) на відносно самостійні структурні утворення. Єдність системи права, на думку вченого, обумовлюється тим, що, по-перше, все право як самостійне явище ґрунтується на єдиних загальнолюдських принципах гуманізму, справедливості, які є своєрідним каркасом права; по-друге, право в усіх своїх проявах охороняється державою і передбачає можливість застосування державного примусу; по-третє, право обумовлене матеріальними, соціальними, культурними, ідеологічними та іншими умовами життя суспільства, для яких характерна відносна єдність. Узгодженість системи права – це обумовлена наявністю субординаційних і координаційних зв'язків між нормами, інститутами, галузями права та відсутність суперечностей всередині цієї системи. [9, с. 254–255].

Система права, на думку М.М. Марченко, – це внутрішня структура права, що відповідає характеру регульованих ним суспільних відносин; система законодавства – зовнішня форма права, яка виражає побудову його джерел, тобто систему нормативно-правових актів. Право не існує поза законодавством, а законодавство в широкому його розумінні і є правом [12, с. 236]. З точки зору І.Л. Брауде, система права – це єдність правових норм та інститутів, що її формують (сукупність правових норм, які регулюють ту чи іншу галузь суспільних відносин), внутрішньо взаємопов'язаних, що мають у своїй основі загальні принципи, але ця система є далеко не сукупністю принципів [13, с. 5].

В свою чергу, Н.М. Оніщенко, присвятивши монографічне дослідження правовій системі, пропонує таку дефініцію поняття «система права» – це обумовлена економічним і соціальним устроєм структура права, що відображає внутрішню узгодженість і єдність юридичних норм і водночас їх поділ на відповідні галузі та інститути [14, с. 31]. М.І. Матузов і А.В. Малько під системою права розуміють певну внутрішню його структуру (побудову, організацію), яка утворюється об'єктивно як відображення реально існуючих та постійно змінюваних суспіль-

них відносин. Вона є не результатом довільного розсуду законодавця, а свого роду відбитком дійсності. Фактичний соціальний лад суспільства, держави визначає зрештою ту або іншу систему права, його галузі, інститути, інші підрозділи. Система права свідчить, з яких частин, елементів складається право і як вони співвідносяться між собою [15, с. 394].

А.І. Денисов і М.Г. Кириченко пропонували під системою права розуміти єдність і взаємозв'язок принципів та норм радянського права, згрупованих у певні галузі відповідно до різноманітних галузей суспільного життя, що регулюються цим правом. Виходячи з наведеного визначення, вчені вважали, що система радянського державного (конституційного) права представлена його основними принципами (суверенітет народу; вільний суверенітет народів СРСР і їх рівноправність; виборність усіх радянських представницьких установ знизу догори на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні; підзвітність органів влади народу і відповідальність виборних посадових осіб перед своїми виборцями; демократичний централізм) [16, с. 34–35]. Окрім вищенаведених, в юридичній літературі наводиться ще ціла низка визначень поняття системи права, однак при цьому для них завжди є спільними такі аспекти:

1) система права – це не проста сукупність або сума елементів, а цілісне утворення, наділене конкретними властивостями, зв'язками, внутрішньою структурою;

2) об'єктивне явище, оскільки система права обумовлена суспільними відносинами, що склалися в суспільстві;

3) обумовлене національними, історичними, культурними або іншими соціальними факторами;

4) динамічне, здатне змінювати свою внутрішню організацію під впливом зовнішнього середовища [17, с. 273].

Отже, система права – це об'єктивно обумовлена внутрішня організація права, яка виражається у єдності всіх його елементів, та одночасному їх поділі на галузі й інститути. Однією з найважливіших галузей права є трудове право, котре також має свою систему.

О.В. Смирнов систему трудового права тлумачить як сукупність юридичних норм, що становлять собою єдине предметне ціле (галузь) з розподілом їх на окремі, відносно самостійні структурні утворення (інститути), а також на інші усталені спільності норм, які мають менш визначену структуру (підінститути) [18, с. 25; 19]. М.Й. Бару під системою трудового права розумів внутрішню узгодженість норм галузі права, яка забезпечує єдність цих норм [20, с. 29]. В.І. Прокопенко зазначає, що система трудового права України становить структуру взаємозв'язаних норм, що регулюють відокремлену сферу суспільних відносин – трудові відносини. Ця сукупність норм переважно встановлюється державою у загальному порядку з метою врегулювання всіх відносин, що виникають із застосуванням праці в суспільному житті. В свою чергу, це визначає чисельність право-

вих норм, необхідність їх об'єднання в певні групи, створює певну систему правових норм [21, с. 29].

Свого часу А.Д. Зайкін відзначав, що система трудового права – це об'єктивний розподіл у певній послідовності, взаємозв'язку і єдності її нормативного матеріалу за окремими частинами й інститутами. Ця система будується, насамперед, на підставі розподілу норм трудового права за групами залежно від особливостей регульованої ланки суспільних відносин певного виду або роду. У результаті групування цих норм за названою ознакою створюються різні інститути трудового права, кожен з яких охоплює відповідну сукупність норм, що забезпечує цілісну регламентацію того чи іншого різновиду відносин [22].

Система трудового права, на думку В.Г. Мельника, – це соціальна, абстрактна, відкрита, органічна система, що має як генетичні зв'язки, так і зв'язки координації і субординації. Для неї як для органічної системи характерна наявність особливих керуючих механізмів, через які структура цілого впливає на характер функціонування і розвитку частин: механізми правового регулювання, законотворчості, вдосконалення права. Залежність окремих норм права, інститутів проявляється в єдності і диференціації правового матеріалу. Система трудового права, як і її підсистеми, має чітко сформульовану мету свого функціонування – правове регулювання соціальних відносин в державі [23]. Поняття системи трудового права України, як зазначає Ю.Ю. Івчук, слід визначити як об'єктивно обумовлене об'єднання взаємопов'язаних, внутрішньо узгоджених, за предметною ознакою структурованих на підгалузі, інститути й підінститути правових норм, покликаних регулювати трудові та тісно пов'язані з ними відносини [24]. На думку Ю.П. Дмитренко, система трудового права – це об'єктивно зумовлене об'єднання взаємопов'язаних, внутрішньо узгоджених правових норм, які розподілені за різними структурними підрозділами і регулюють відокремлену сферу трудових та безпосередньо пов'язаних з ними суспільних відносин. Іншими словами, це науково обґрунтована внутрішня побудова трудового права, що полягає у розподілі правових норм за змістом на загальну й особливу частини, а також на структурні підрозділи за предметною ознакою їх регламентації [25, с. 55].

Відповідно до точки зору В.В. Жернакова система трудового права – це об'єктивно необхідне поєднання норм трудового права з їх одночасним внутрішнім розподілом на взаємопов'язані та взаємодіючі правові інститути, що відображають реально існуючу систему відносин з участі у суспільній праці, а також пов'язані з нею наглядово-контрольні й процесуальні відносини [26]. Російські дослідники М.В. Молодцов, О.М. Крапивін та В.І. Власов пропонують розглядати систему трудового права як згрупування правових норм, що регламентують трудові й тісно пов'язані з ними відносини, в єдине ціле одночасно з їх внутрішнім розподілом на відносно самостійні підрозділи (інститути) та їх об'єднання (частини). Вони акцентують увагу на тому, що послідовність розташування цих підрозділів у системі галузі зумовлено динамікою розвитку

й характером взаємодії трудових і тісно пов'язаних з ними відносин, а також соціальним призначенням і функціональною роллю правових норм, що утворюють той чи інший інститут [27; 24, с. 68].

Заслугує на увагу точка зору А.Я. Риженкова, відповідно до якої система трудового права – сукупність юридичних норм, що утворюють єдине предметне ціле (галузь) з їх одночасним внутрішнім поділом на відносно самостійні і взаємопов'язані структурні утворення (інститути) та їх частини (субінститути) [28]. Отже, систему трудового права

обумовлює її предметна спрямованість, яка полягає у тому, що дія її елементів спрямована на трудові та тісно пов'язані з ними відносини.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все зазначене у дослідженні, пропонуємо розуміти систему трудового права як об'єктивно обумовлений порядок організації сукупності внутрішньо узгоджених норм трудового права, що функціонують як єдине, злагоджене предметне ціле і водночас розподіляються на відносно відокремлені структурні ланки (підрозділи).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев П.В. Философия : [учебник] / П.В. Алексеев, А.В. Панин А.В. – М. : Проспект, 1997. – 568 с.
2. Аверьянов А.Н. Категория «система» в диалектическом материализме / А.Н. Аверьянов. – М. : Мысль, 1974. – 70 с.
3. Економічна теорія: Політекономія : [підручник] / за ред. В.Д. Базилевича. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. :Знання-Прес, 2007. – 719 с.
4. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673>.
5. Новый тлумачний словник української мови / укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – К. : Аконті, 1998. – 944 с.
6. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / В.Н. Хропанюк. – М. : Интерстиль, 2000. – 377 с.
7. Солодкий В.О. Управління регіональним розвитком житлово-комунального господарства / В.О. Солодкий // Вісник Українського державного університету водного господарства та природокористування. Серія : Економіка : зб. наук. пр. – Вип. 5 (18). – Рівне : Український державний університет водного господарства та природокористування, 2002. – С. 187–193.
8. Тютин В.С. Системно-структурный подход и специфика философского знания / В.С. Тютин // Вопросы философии. – 1968. – № 11. – с. 42–51.
9. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 432 с.
10. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [підручник] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
11. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства : [учебник для юридических вузов и факультетов] / В.С. Нерсесянц. – М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 552 с.
12. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под. ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало, 2000– . – Т. 2. – 656 с.
13. Брауде И.Л. Некоторые вопросы системы советского права / И.Л. Брауде // Ученые записки Всесоюзного института юридических наук. – 1955. – Вып. 4. – С. 3–27.
14. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії / Н.М. Оніщенко – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
15. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юрист, 2001. – 776 с.
16. Федоренко В.Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : [монографія] / В.Л. Федоренко. – К. : Ліра-К, 2009. – 580 с.
17. Морозова Л.А. Теория государства и права / Л.А. Морозова. – 4-е изд., перераб.и доп. – М. : Эксмо, 2011. – 512 с.
18. Советское трудовое право : [учебник] / под ред. А.С. Пашкова, О.В. Смирнова. – М. : Юрид. лит., 1982. – 259 с.
19. Трудовое право : [учебник] / под ред. О.В. Смирнова. – М. : «Статус ЛТД +», 1996. – 438 с.
20. Бару М.И. Унификация и дифференциация норм трудового права / М.И. Бару // Советское государство и право. – 1971. – № 10. – С. 28–34.
21. Прокопенко В.І. Трудове право України / В.І. Прокопенко. – Х., 2002. – 612 с.
22. Советское трудовое право : [учебник] / под ред. А.Д. Зайкина. – М. : Юрид. лит., 1979. – 309 с.
23. Мельникова В.Г. Система трудового права Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / В.Г. Мельникова. – Томск, 2004. – 181 с.
24. Івчук Ю.Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Ю.Ю. Івчук ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 155 с.
25. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : [підручник] / Ю.П. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 347 с.
26. Трудове право : [підручник] / [В.В. Жернаков, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко, П.І. Жигалкін, П.А. Бущенко] ; за ред. В.В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – 494 с.
27. Трудовое право России : [учебник] / под общ. ред. М.В. Молодцова. – М. : НОРМА, 2001. – 472 с.
28. Трудовое право России [учебник для бакалавров] / [А.Я. Рыженков, В.М. Мелихов, С.А. Шаронов] ; под общ. ред. А.Я. Рыженкова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮРАЙТ, 2013. – 568 с.